

JARMIL PELIKÁN

POLONOFILSTVÍ ANTALA STAŠKA

V řadě Čechů, kteří v minulém století důkladně poznali život Poláků a jejich kulturu, zaujímá zvláštní místo Antal Stašek. A to jak pro všestrannou znalost polské problematiky a pochopení snah Poláků, tak pro upřímnou snahu pomoci jim v boji o národní svobodu.

Stašek byl nejen horoucím a účinným polonofilem, ale byl rovněž velmi kritický k vadám polské společnosti. Když J. Horák psal o Zapových cestopisech, poznamenal: „... musíme postoupiti až do let šedesátých, např. ke krakovským listům Antala Staška, abychom našli o haličském životě zprávy stejně kritické“.¹ Můžeme říci, že Staškovy zprávy jsou ještě kritičtější — především v oblasti společenské a sociální. Zap popisoval haličskou skutečnost ze stanoviska národopisce, Stašek napadal její záporné jevy ze stanoviska účastníka boje o společenský pokrok. Jsou tedy jeho projevy blízké Havlíčkovým, jehož byla Zemanova rodina a Stašek sám nadšenými citeli. Stašek však došel ve své kritice staré společnosti dále než Havlíček.

Výrazem opravdové lásky k polskému národu je i Staškovo spisovatelské jméno — forma Stašek je polská zdrobnělina jména Stanislav, jež dostal při břimování podle patrona jejich kostela. Rovněž Staškův syn, Ivan Olbracht, přijal polskou formu jména Albrecht.

Antal Stašek nebyl z české spisovatelské obce v minulém století první, kdo delší dobu pobýval mezi Poláky. Ve Vratislavi působili dva velcí představitelé generace národního obrození, J. E. Purkyně a Fr. L. Čelakovský. V letech 1831 až 1837 byl v Haliči J. P. Koubek, téměř současně s ním J. E. Kosina, F. V. Jáchim, K. V. Zap, L. Rittersberg a V. Dunder,² jenž ve Lvově a v Krakově žil několik desetiletí. Zpravidla odtud posílali do českých časopisů zprávy nebo o svém pobytu psali v pozdějších pracích. Většina těchto hlasů má společný rys, vlastní českému pohledu na tehdejší život v Polsku: všímají si mnohem rozvinutějšího života národního a společenského, silného vlasteneckého citu, nekompromisního boje proti sousedním monarchiím, jež si násilně rozdělily polské území a potlačovaly každý projev národní svébytnosti. To musilo budit pozornost všech, kdo přicházeli v první polovině 19. století z Čech, kde se národní život teprve začínal rozvíjet, neboť proti polským podmínkám scházelo dlouhé období samostatné státní existence a nepřerušené kulturní tradice. Na druhé straně nebylo možno, aby představitelé české inteligence, pocházející vesměs ze selského lidu nebo z měšťanstva, neviděli a nekritizovali v podstatě ještě feudální rozvrstvení polského národa na šlechtu a bezprávné poddané. Tyto dva postřehy jsou charakteristické též pro Staška. Proti jiným však Stašek

mnohem intenzivněji prožívá též vrcholná díla polské literatury a daleko šíře chápe polský odboj proti utlačovatelům. Autor *Blouznivců našich hor*, vyrostlý v ovzduší usilovného národnostního a sociálního odboje proti německým mocipánům na českém severu, ihned pochopil nutnost důsledného boje proti útisku také v obdobné situaci polského národa.

V době, kdy přichází Stašek do Krakova, byla Halič centrem politického vření a nejčilejšího kulturního ruchu. Po listopadovém povstání 1830/1831 byl národní život na polském území podlomen. Výkvět národa musil uprchnout; v emigraci vyvíjel horečnou osvobozovací činnost. V ruském záboru byl útisk a cenzura nejostřejší; surové tresty a káznice na Sibíři byly na denním pořádku. Ve čtyřicátých letech se do popředí dostává Poznaňsko, kde sílí vliv měšťanstva a částečně osvobozených sedláků. Zvláště v publicistice bylo zde neobyčejně živo. Po porážce povstání v r. 1848 však i zde je znemožněn každý volnější projev. Nové centrum se vytváří v Haliči, kde jsou podmínky poměrně nej příhodnější. Hospodářsky byla sice Halič nejzaostalejší částí podrobeného Polska, ale rakouská vláda nejméně přitahovala šroub svého omezovacího aparátu. Krakovské a Lvovské měšťanstvo, jež zde spolu s drobnou šlechtou v polovině 19. století přechodně ovládlo takřka všechny kulturní ruch, rozvířilo hladinu veřejného života a prosazovalo požadavky v tamějších poměrech velmi radikální. „Očekávání na nové ozbrojené hnutí a touha po nové listopadové noci [povstání 1830] byly podstatou duchovního života v Haliči v letech 1850—1863, usměrňovaly snahy, byly smyslem, cílem a řídicí silou života.“³ Že Stašek pilně sledoval čilý ruch, zvláště publicistické polemiky, o tom svědčí jeho tvorba.

Stašek pobýval v Krakově během svých studií dvakrát (1859—1861 a 1865 až 1866). Poprvé přijel do Krakova ještě jako středoškolák. Ve *Vzpomínkách* vypráví, že tam odejel jednak proto, že nebyl spokojen s domácími poměry v dusné atmosféře Bachova absolutismu, jednak proto, že chtěl důsledně plnit Kollárův literární a kulturní program. Chtěl poznat jiné Slovany z vlastní zkušenosti. „Louskali jsme Čelakovského polskou čítanku, Špachtovu polskou mluvnici,“⁴ píše později o přípravách na cestu k nejbližším bratrům Slovanům. Odjel jako mnozí jiní čeští studenti, řemeslníci, sládci, textiláci, muzikanti, úředníci, právníci, profesori a spisovatelé do Haliče. „Měl jsem tenkrát v Krakově strýce, člověka se srdcem zlatým, dětinsky dobrým, jež mu upřímně hledělo z modrých očí, ale s mozkiem, jenž byl nacpán všemi předsudky rakouských byrokratů.“⁵ Tento ostrý odsudek strýce Františka Zemana, u něhož v Krakově bydlil, napsal Stašek mnohem později, avšak celá jeho činnost svědčí o tom, že si byl od počátku vědom toho, jakou neblahou funkci plnili čeští lidé v rakouských službách na území Haliče.

Vídeňská vláda, především Metternich, postupovala podle zásady *divide et impera* a záměrně vyvolávala národnostní nepokoje. V Čechách používala často služeb Němců, Čechy vysílala do různých částí monarchie, hlavně do Haliče. Měla v nich pracovitě a přesně úředníky, kteří dobře rozuměli polskému a rusínskému obyvatelstvu a namnoze si neuvědomovali politický a národnostní dosah své germanizační a odnárodňující činnosti. Zejména mladí právníci, kteří v Čechách ztěžili nacházeli zaměstnání, mohli se v Haliči uplatnit. Časopisy uveřejňovaly korespondenci těchto krajanů.⁶ Květy české z r. 1834 otiskly dopis podepsaný Josefem Novákem, v němž čteme: „... Ve Lvově prý okolo 500, někdo mluví 1000 Čechů; nemáte skoro města, kde by nějakého nebylo, a protož, kdo by o stejskání mluvil? Jist jsem, že kdo z právníků českých 3 zkoušky má a při tom se latiny nebojí, zde se neztratí.“⁷

Ve funkci rakouských úředníků na území bratrského národa se dostávali do těžkého postavení. Jednou z hlavních snah v procesu národního obrození v Čechách byla snaha aktivizovat selský lid (nejednou píše o tom i Stašek, hlavně v epické básni *Z doby táborů*). Ohromná

většina polské šlechty se však tehdy boji aktivizace mas. U polské šlechty, která se stále ještě považovala za hlavní představitelku národa, museli tito úředníci narážet na odpor. Jejich vzájemný poměr byl poměrem šlechtice vůči opovrhovanému měšťanovi, který byl ještě navýš úředníkem nenáviděné monarchie, omezující pravomoc polské šlechty a potlačující projevy národního života. Scházelo-li úředníkovi hlubší národní a slovanské uvědomění, pak se k odporu šlechty připojovala nenávisť dalších vrstev národa, jež v něm oprávněně viděly přísluhovače cizí vlády. O poměru Poláků k Čechům-úředníkům ve službách Vídně svědčí časté, mnohdy velmi ostré narážky v časopisech,⁸ dokonce i v literárních dílech.⁹ Jan Pravoslav Koubek věnoval této otázce v r. 1833 delší báseň *Polka vlastenecká k Čechovi nečeskému (Obraz mnohých Čechů v Haliči)*. Nejdříve ptá se Čech Polky:

*Sličná Polko! Proč tak pyšně,
Proč tak necitlivě
K bratru Čechovi se chováš,
Nebo tak bázlivě?*

V dalších čtyřech strofách vychvaluje autor přednosti hrdých Polek. Polka odpovídá v pěti strofách, z nichž první tři jsou pro nás nejzajímavější:

*Chcialabym cię, miły Czechu,
Chcialabym cię lubić,
Gdybyś tylko nie pomagał
Narodowość gubić.*

*Synem Sławy ty się zowieasz,
I obcy m holdujesz,
I obcy językiem mówiąc,
Wstyd sobie gotujesz!*

*Tę cudzą zarazę nasze
Dzielne psujesz syny;
Wierz mnie, Czechu nieślawiański,
Wielkie ty masz winy!*

V poznámkách k básni autor píše: „Kromě Čechů nazývajících se v Haliči ‚Poláky‘ jest tam ještě jedna mnohem valnější třída našich milých krajánků, kteří o sobě nejinak než ‚Wir Deutschen‘ rozprávějí a pišou. Jestli se z nich přece jeden k svému rodu přízná, tu již svému příznání na vzdor vždycky i všude po nečesku sobě vystupuje. (...) Mezi desíti Čechy v Haliči najdeš jistě osm odrodilců, to jest neslovanských, devátý jest Polák, desátý teprve praví, že je Čech. Totéž slovo do slova platí o našich dobrých Moravanech! Jaký div, že Poláci, neznajíce pravých Čechů a Moravanů, o nás všech tak soudí, jak vůbec soudíváme o renegatech.“¹⁰

Při kritice jednání těchto úředníků se někdy neprávem mluvilo o všech Česích v Polsku nebo o Česích vůbec (někdy se dokonce mluvilo o Češích, když šlo o vyložené Němce). I mezi úředníky byli uvědoměli Čechové. Někteří byli rakouskou vládou do Haliče přeloženi z trestu a známe řadu těch, kdo se zapojili do polského konspiračního hnutí nebo navazovali spolupráci mezi polskými a českými revolucionáři. Nechuť k Čechům projevovala především konzervativní část haličské společnosti. Na druhé straně máme mnoho svědectví o tom, jak přátelsky byli v polském prostředí přijati představitelé českého národa a kultury, s jakým pochopením se setkávali demokraté a tajní účastníci polských povstání. Kdyby široké vrstvy obou národů nechovaly k sobě pocity blízké příbuznosti a vzájemného pochopení, pak nejsou myslitelné tyto projevy přátelství, pak by rodina Wiśniowských, jejíž členové obětavě pracovali v revolučním hnutí, nikdy nedovolila, aby si jejich dcera, uvědomělá vlastenka, vzala Čecha, který v Haliči pracoval jako úředník. Právě tento K. V. Zap ve svých *Cestách a procházkách po Haličské zemi* shromáždil mnoho bystrých a kritických postřehů, upozornil na vady Poláků i Čechů. Analogickou úlohu v českém prostředí sehrála jeho žena. Oba byli současníky ostře napadání, Zap hlavně v Polsku, Zapová zase v Čechách. Dnes můžeme říci, že v základních otázkách měli oba pravdu.

Příčin nevůle Poláků k Čechům bylo však více. Jedna z nich sahá až do středověku. V Polsku mělo velký ohlas husitské hnutí. Vládoucí katolická církev husity nenáviděla, šířila o nich to nejhorší a během staletí dokázala do povědomí všeho polského lidu vtisknout obraz Čechů-kacířů a buřtů, nepřátel svatě víry. Dokázala-li katolická církev toto pojetí

vnutit mnohým lidem v Čechách, tím více zmátla Poláky. Tento obecně známý fakt ilustruje J. E. Kosina příkladem, který zároveň upozorňuje na jinou skutečnost, jíž si Čechové v Polsku též zpravdila povšimli: nebyvalé rozšíření pověr.

„A proč vy Čechův nenávidíte?“

„Jak návidíte?“ rozhorlil se staroušek. „Od kolika století po nich nic není. Před časy byli nejohavnějšími nepřáteli svaté víry katolické. Za to Pánbůh potrestal jejich zemi neúrodou. Věčný tam hlad. To tedy oni ti Čechové vysílají do všech konců světa, a nejvíce sem do naší Polsky, děti své, aby pospásali úrodu zemí pozeňnanějších. Přestrojujice se na Němce chodí do Polsky a loví kde jaký úradek. Co tu „gryziepiórków“ (perohryzů) u cyrkułu (kraj-ského úřadu), co „trepaluków“ u stráže pohraničné, co „browarników“ (sládků) císařských i panských, co profesorů na gymnasiích — a to všechno ti Čechové ukrádají synkům tuzemským. Nesnadno věru návidíte tu chásku rozlézající se po celém světě a požívající krajicův pečených z mazolů cizích. Kdo je sem zve? Proč nezůstanou, kde se zrodili? — Proto, že by pozcepeněli hladem.“¹¹

Nemálo přispívala k vzájemnému nepochopení Čechů a Poláků otázka maďarská. Podobně jako polská šlechta rovněž maďarská se velmi uvědoměle domáhala národní samostatnosti; proto byli Maďaři pro Poláky při jejich častých povstáních přirozenými spojovacími. Pro Slováky a částečně i pro Čechy naopak byl Maďar bezohledným utiskovatelem. V dané historické situaci bylo pro Čechy a Slováky stejně těžké pochopit polsko-maďarské přátelství jako pro Poláky pochopit, že tehdejší maďarské snahy po potlačení slovenského národa byly pro něj největším nebezpečím. Tuto spleť otázku dovedli tehdy správně posoudit pouze jednotlivci. V Čechách to byl například Stašek, z polské strany Edmund Chojecki, příslušník levého křídla polské emigrace ve Francii, který výborně znal nejen situaci svého národa, ale i problematiku českou a slovenskou. Ve své dvoudílné práci *Czechia i Czechowie* zevrubně pojednává o Čechách od počátku historie až do poloviny 19. století, po zásluze oceňuje maďarské revoluční snahy a pozastavuje se nad tím, že Poláci více než slovanským bratrům jsou nakloněni Maďarům, kteří „samolubně pragną niezawisłości, uciskają Słowaków, gnębią ich i tym sposobem zaszczepiają rozdwojenie, które trwać tylko może kosztem wzajemnych sił obu stronnictw. Gdyby Węgrowie chcieli z wyższego stanowiska zapatrywać się na własną sprawę, cel, do jakiego dążą, bez porównania łatwiej dalby się osiągnąć“.¹² Patrně rovněž Chojecki byl autorem práce *Stan sprawy czeskiej*, kde ukazuje, jak nesprávný postup Maďarů vůči Slovákům vede k odklonu českých sympatií od Poláků k Rusům. V souvislosti s tím vznikla pro Poláky svízelná situace: „Z jedné strany nemůžeme se ozvat proti Maďarům, kteří jsou vždy hotovi chopití se šavle pro naši svobodu; z druhé strany pak, držíce se jich, podporujeme útlak bratrského kmene a, třeba sami bojujeme za národnost a svobodu, spojujeme se s těmi, kteří mají za hlavní cíl svých snah vyhlazení slovanské národnosti a svobody.“¹³

Vzájemný vztah maďarsko-slovenský v mnohém připomínal vztah polsko-rusinský. My si dnes dovedeme podobné otázky vysvětlit z konkrétních historických podmínek jednotlivých národů. Tehdy však vládnoucí vrstvy, které měly k dispozici útlak, školy a celý státní aparát, v zájmu udržení své moci snadno zmátly stálým překrucováním pravdy mínění spoluobytel a vyvolávaly sváry zvláště tam, kde vzdělanost byla velmi nízká. Bylo přece běžnou praxí vládnoucích, že přirozenou nenávist proti sobě hleděli odvrátit tím, že budili nenávist k jiným národostem, Židům atd.

Podobně se vyskytlo mnoho nesprávných názorů při historickém posuzování rozdílné struktury polského a českého národa i charakteru jejich kultur. Konkrétní historické podmínky vedly k tomu, že v Polsku se déle udržely feudální poměry, nositelem státnosti tu byla národné silné uvědomělá šlechta; i charakter polské kultury byl převážně šlechtický. V Čechách naopak národní šlechty po Bílé hoře téměř nebylo a kultura od obrození měla ráz převážně plebejský, lidový. S tím souvisel poměr Čechů k polským povstáním. Český národ, především selský, protipanský smýšlející, samozřejmě musil mít výhrady k šlechtickému charakteru polských povstání v 19. století, hlavně v r. 1863. Kościuszkoovo povstání si pro svůj protifeudální ráz získalo v Čechách nejtrvalejší sympatie. Utiskovaní polští poddaní ani zdaleka nepochopili šlechtické revolucionáře, nedůvěřovali jim a neprojevilí ochotu bít se za vlast, která jim nepatřila. Tím více mohl být na pochybách prostý Čech, neznající blíže polskou problematiku. UVědomíme-li si, jak hluboko bylo v Čechách v 19. století zakořeněno pojetí slovanské vzájemnosti, bylo rozhodování tím bolestivější, neboť šlo o boj dvou slovanských bratří. Přece však valná část české veřejnosti pochopila, že v Polsku se bojuje o nejzákladnější práva každého národa, a povstalec podporovala. Konzervativní složky národa naopak chtěly právě združňováním šlechtického charakteru povstání a zveličováním rusinské otázky zabránit dalším projevům sympatií k povstání.

Poláky jistě musilo zarážet, že Češi často mluvili německy. Jejich povýtce šlechtické tradici odporoval maloměstácký charakter života, související s tehdejšími stupněm společenského vývoje v Čechách. Podobně zarážel Čechy panský způsob vystupování Poláků a nelidský poměr šlechty k poddaným.

Ke konci 19. a na počátku 20. století velmi záleželo vládnoucí haličské aristokracii na tom, aby obyvatelstvo nevědělo o její vyložené konzervativní politice v rámci rakouské monarchie, a křiklavé rozpory domácí zájmy záměrně zastírala národnostními třenicemi. V období buržoazních republik tomu nebylo jinak. V zájmech vládnoucích vrstev obou stran je tedy třeba hledat příčiny mnoha různic. Naštěstí je třeba říci, že převážná část obou národů si vždycky zachovala silné povědomí blízkosti rodové i blízkosti svých základních požadavků a cílů. V rozhodujících historických momentech stály oba národy vždy vedle sebe. Nesváry a nesrovnalosti zasáhly jádro národa pouze částečně a přechodně.

Nejdůležitější příčinou nechuti k Čechům, se kterou se Stašek v Krakově setkal, bylo tedy neuvědomělé a zahanbuující jednání mnohých Čechů v Haliči. Přesto však velká část z nich v dalších generacích plně podlehla ohromné asimilační síle polského živilu. „Ačkoli otcové přistěhovalců přes to, že jim tak výborně chutnal polský chléb, zemí jinak neřikali nežli ‚Bärenland‘, národu nic jinak nežli ‚polnisches Gesindel‘ a podobně, již synové jejich horlivými se osvědčovali Poláky a každého ‚Szwaba‘, což bylo pojmenováním každého Nepochybně, že by ze mne přes to, že otec byl stavu vojanského, a přese všechny ústrky, kterých jsem doznával za prvních neděl pobytu svého v Břežanách i ve škole i mimo školu, přece jen hned prvního roku se byl stal řádný Polák, kdybych byl nebyval jedinákem a více dostáváje se na vtr častěji se byl mimo školu stýkal s vrstevníky svými.“¹⁴ To píše sám Kosina, který se dlouho nemohl naučit polské výslovnosti a sám sebe nazýval „deklarovaným Svábikem“, protože zpočátku nejraději užíval němčiny, za co musil snést mnoho posměchu a ran od polských kolegů. Ani Stašek neušel tomu, že byl v Krakově přijat jako „Szwab“. Jeho osmiletý bratranec však již o sobě prohlašoval, že je Polák.¹⁵

Na český původ předků některých Poláků ukazují četná česká nebo zpolštěná jména. A podobně jako v české kultuře jsou významní představitelé z polských předků, můžeme i v polské kultuře ukázat na řadu slavných jmen z české nebo slovenské krve: malíři Jan Matejko, A. Grottger, J. Styka, V. Hoffmann, spisovatelé, vědci a významní veřejní pracovníci K. Szajnoch, V. Pol, F. Smolka, F. Krček, A. Prochazka, S. Vrtel-Wierczyński, E. Zegadłowicz, P. Hulka-Laskowski, L. Staff aj.

Když Stašek vzpomínal na svůj první pobyt v Krakově, připomínal, že vliv polského prostředí na jeho vnitřní duši byl opravdu všestranný: „Prostředí působilo na mne rychle. Za neplný rok byl jsem proniknut polským názorem na svět. Srovnáváje jej s tehdejšími našimi poměry shledával jsem při Polácích vše i hlubším i širším i jednodušším a ucelenějším. Nahlížel jsem, že polský národ vytvořil svou zvláštní kulturu, jež, byť ji spojovalo mnoho společného se západní a jmenovitě s románskou Evropou, měla přece svůj osobitý, ode všech ostatních kultur rozdílný ráz, jehož převážným typem byl aristokratický individualismus. Více jsem to tušil, než jasně poznával. Vyvrcholením názoru toho byla vlast — ‚ojczyzna‘. Stala se vznešeným ideálem, stala se náboženstvím a především věrou, skalopevnou věrou. [...] Ssál jsem do sebe polský vzduch všemi smysly; hleděl jsem shůry na naše české poměry a nevážil jsem si valně českých lidí ani českého písemnictví, jež tenkrát ovšem stálo pod polským. Výtvořily Mickiewiczowy, Słowackého, Kraszińskiego a uloženy v nich myšlenkový a umělecký poklad unášely mne daleko za okraj našich názorů, jež jsem pokládala za úzké, malé, titěrné.“¹⁶

Stašek si brzy osvojil polštinu a získal si přízeň polských kolegů, kteří mu zpočátku nedůvěřovali. Chválil systém polského školství; intelektuální i charakterové vlastnosti polských profesorů jej nadchly. Když se po maturitě vracel domů, cítil, jak se jeho myšlenkový obzor rozšířil a jeho pokrokový světový názor vyvrátil. „Když jsem se na konci června r. 1861 vracel domů s červeno-

bílou konfederatkou a v dlouhé čamaře střihu tak zvaného Kościuszkova, zdálo se mně, že převrátím od základů celý svět. V srdci mně kypělo, v hlavě vířilo jako člověku, jenž, vyvážnův z těžkého dusivého oparu našich poměrů, nalokal se čerstvého vzduchu. Vzduch ten byl opojný. Poznal jsem jiný svět a stal se zapřísáhlým nepřítelem carismu. Vssál jsem do sebe něco z polské kultury, a zdálo se mně, že přináším do Čech i kus síly.⁴⁷

Do období mezi prvním a druhým pobytem v Krakově připadá Staškovo několikileté studium v Praze a polské lednové povstání, při němž Stašek uplatnil důkladnou znalost polské problematiky a účinně pomáhal při podpoře povstání.

Podobně jako polské listopadové povstání z let 1830/1831 i lednové povstání z r. 1863 mělo v Čechách mimořádný ohlas.⁴⁸ Obě povstání urychlila vnitřní vývoj české společnosti, donutila Čechy a Slováky zamyslet se nad svým pojetím slovanské problematiky. Podobně jako v letech 1830/1831 přiklonily se na stranu povstalců progresivnější vrstvy českého národa a radikální mládež. Současník Jakub Malý, který nebyl nijak nadšen událostmi v Polsku, konstatoval: „Jinak ovšem vyvinuly se věci po roce 1830. [. . .] Veřejné mínění prohlašovalo se jednovorně ve prospěch povstalců, a každá jim poněkud jen příznivá událost válečná provázena byla entusiastickým jásotem. [. . .] Totéž rozdojení v tábore našem národním, jakého jsme byli svědkové r. 1863 za stejnou příčinou, panovalo i tenkrát: přívrženci Poláků a Rusů stáli příkře proti sobě, s jediným tím rozdílem, že spor ten nedostal se do publicistiky, které tenkrát ještě nebylo. Poněkud ochlazená byla zanícenost mladších pro ‚bratry Poláky‘ okolností tou, že sněm polský zavrhl zrušení nevolnictví; nejenom bylo jim to pokládáno za velikou politickou chybu, nýbrž pochybováno vůbec o pravé svobodomyšlnosti polské šlechty.“⁴⁹

O velkém ohlasu povstání v Čechách svědčí též slova jiného současníka, Otakara Jedličky: „R. 1863. vzbudilo povstání polské mocný ohlas v národě českém. Ačkoliv mnozí přední mužové čeští — zejména Palacký, dr Rieger a dr Brauner — u věci té byli jiného náhledu, panovaly u ohromné většiny lidu českého nejvřelejší sympatie pro věc polskou. Zejména mezi českým studentstvem v Praze — [. . .] — nebylo snad jediného srdce, jež by nebylo vroucně tlouklo pro věc ‚za naši a vaši volnost‘ nadšeně bojujících Poláků. Mnoho Čechů odebralo se také osobně do Polska, aby se zbrání v rukou bojů polských za svobodu se účastnili.“²⁰

Zprávy o hrdinství povstalců a o brutálním postupu carských vojsk uspišily rozkol v rámci českého veřejného života, vedeného dosud Fr. Palackým a Fr. L. Riegrem. Národní listy začaly příznivě komentovat povstání, čímž donutily oba dosavadní vůdce národa, aby si založili nový časopis (nazvaný *Národ*) a vyjádřili otevřeněji své stanovisko k povstání, carismu a mnoha jiným důležitým otázkám. Redaktor *Národních listů* Julius Grégr a Vincenc Vávra, redaktor jiného vlivného deníku — *Hlasu*, si v r. 1863 ve vězení společně „stiskli pravice ve svorném vyznání své demokratické, svobodomyšlné víry slovanské“.²¹ Když se Grégr vrátil z vězení, napsal v obšírném *Osvědčení*: „Národní listy netajíce se hned zpočátku sympatiemi svými k Polákům, musely pro ně nejednu výčitku zakusiti od pp. Palackého a Dra Riegra, vyhrožováno, že se veřejně proti nim vystoupí, nezmění-li v otázce polské směr svůj, později pak mluveno již i o zaražení nového časopisu. [. . .] Veškeré časopisectvo české, nejsouc zvráceno v politickém přesvědčení svém — zachovalo bez výminky i nadál sympatie k Polákům.“²² Kromě *Národních listů* a *Hlasu* si polských událostí nejvíce

všimly Boleslavan a Pravda, orgány radikální skupiny vedené Thurn Taxisem, a Humoristické listy, které napadaly carskou politiku a vojsko.

V redakci Hlasu pracoval Josef Barák. V březnu a květnu 1863 navštívil Krakov, kde byl při druhé cestě uvězněn. Svou reportáž pro Hlas o pobytu ve vězení v Krakově začínal takto: „Genius člověčenstva opět kvílí a smuteční zastřen rouškou hořké prolévá slzy u té ohromné mohyly, jež v slavné nešťastné zemi polské vzhůru se vznáší k nebesům, pokropena a posvěcena jsouc krví tisíců nejslechetnějších synů matky Slavie! Za svobodu svou opět krvácí Polska, a soucit nejvřelejší všech národů sprovází hrdinský tento zápas za nejdražší klenot pozemský, za svobodu zlatou! A jakž by jinak mohlo býti? Boj Poláků jest bojem lidskosti a spravedlnosti s útiskem — a protož, ano, proto nalézá tak vřelý soucit u každého, v jehož prsou bije srdce lidské! Zvítězi-li Polska, zvítězí idea volnosti povšechné, podlehne-li zbraň polská, utrpí tím porážku opět na dlouhý čas svoboda vůbec. Budoucnost nejlepším toho bude dokladem!

Takové a mnohé jiné myšlenky tanuly mi na mysli, an v prvních dnech měsíce května opouštěje Čechy, ubíral jsem se do Krakova, abych, jsa blíže pramenu, podávati mohl krajanům svým spolehlivých zpráv o záležitosti polské.“²³

V Národních listech, kde Stašek zastupoval v létě 1863 přítele A. Kotíka, začala v té době stále jasněji vystupovat proticarská tendence. 27. ledna 1863 se v článku *Rusko a Polsko* dočítáme: „A při této příležitosti musíme se slovně a pro vždy ohraditi proti výčitce, že bychom snad vinu barbarského nakládání s Poláky přičítali národu ruskému; víme, že národ ruský, ačkoli z části ještě málo probuzený, jest příliš dobrý a spravedlivý, než aby se dopustiti mohl útisků tak strašlivých proti národu sbratřenému — všechnu vinu uvalovati musíme jediné na nynější vládu ruskou, jejížto odpůrcové tak dlouho zůstaneme, dokud se nepřichýlí k zásadám humanity a svobodomyšlnosti.“ A 19. února 1863 Národní listy znovu zdůrazňují: „Nedali bychom to však na účet národa ruského, leč napsali na řad despotismu carskému, jemuž se snad sní v krátkozrakosti své, že těmi potoky krve bratrské dobrodí se k dávno toužené říši všeslovanské!“ Důsledné rozlišování ruského lidu a carismu jako dvou zcela protikladných sil, rozlišení, které již dříve provedli Havlíček, Stašek a jiní bystří pozorovatelé, vytlačuje nyní dřívější víru ve všemocnou ruskou říši. Uveřejnění dopisu stoupence carské vlády Hilferdinga Riegrovi a Riegrovy odpovědi ještě více osvětlilo pravou podstatu bezohledného despotismu. 18. prosince 1863 už se Národní listy odváží řešit pro Poláky tak choulostivou otázku rusínsko-polskou a polemicky odpovídají: „Divná věc však, že všickni ti, kdož Rusínův proti Polákům tak horlivě se zastávají, nemají ani sluchu pro nářky Rusínův naproti Rusům.“

Casopisecké polemiky ukazují, jak živě se česká veřejnost zajímala o polské povstání. Byla to pro ni tehdy jedna ze základních otázek. Nemálo se o povstání hovořilo též v Sokole. Fügner sympatizoval s povstalci, Tyrš prohlásil: „Přál bych Polákům vítězství proti carismu a proti jeho bezohlednému útisku, ale nevěřím v to vítězství právě proto, že se nepozvedl celý národ ve všech svých vrstvách.“²⁴

K neznámějším polonofilům patřili bratří Fričové, E. Tonner, R. Barák, R. Thurn-Taxis, A. Zeman, O. Zeithamer, A. Kotík, K. Tůma a F. Schulz. Oni řídili akce organizované ve prospěch povstání; pořádali sbírky a zajišťovali odchod českých dobrovolníků na bojiště.

Polská revoluční vláda měla v Praze své zastupitelství, v jehož čele stál polský student²⁵ a překladatel *Babičky* a Čelakovského *Ohlasů* Jakub Sztejnike a profesor polského jazyka a literatury Jindřich Suhecki.

Stašek se všech akcí živě zúčastňoval. Chtěl dokonce odejít do Polska pomáhat povstalcům. Ve Vzpomínkách píše, že ho od tohoto úmyslu odvedli přátelé. „Zůstal jsem v Praze. Ale pokud polské povstání trvalo, mrzelo mne to a zlobil jsem se na sebe, že jsem se dal chytit na vějíčku slov: ‚Kdyby tě zabili, bylo-by tě škoda‘.“²⁶

Rovněž po úpadku povstání věnovala česká veřejnost mimořádnou pozornost uprchlíkům nebo zajatcům internovaným na českém území.²⁷ O velkém zájmu o polské záležitosti svědčí též řada publikací, jež v té době napsali čeští autoři o povstáních nebo o Polácích.²⁸

Druhý Staškův pobyt v Krakově připadl na období po povstání. Celkově můžeme říci, že tehdy byl Stašek již kritičtější k vadám polské společnosti.²⁹ Lásky k polskému národu a k polské kultuře mu zůstala navždy, ale účastí v diskusích o správné stanovisko k povstání vytrýbil svůj kritický pohled. Nepochybně na to měla vliv též zásadní změna ovzduší, do kterého přicházel. Při prvním pobytu sledoval neobyčejně čilý kulturní ruch, jakého Krakov snad nikdy před tím a dlouho potom nebyl svědkem. Nyní zastal zemi po opadu revoluční vlny, kdy pokrokové živly byly na ústupu a vedení se ujímala znovu haličská aristokracie.

Z těchto let pocházejí Staškovy první beletristické práce, převážně veršované. Psány v krakovském prostředí a pod dojmem četby polských romantiků, obsahují často myšlenkové i formální závislosti na nich. Někdy jsou to přímo úryvky vytržené z polských děl a jsou bez větších úprav, někdy dokonce rušivě, zasazeny do Staškovy tvorby.³⁰ Je to možno říci o velké části Staškovy básnické tvorby. Teprve formálně nejvyspělejší dílo — *Záboj* — se tomuto vlivu vymyká, i když ne zcela.

Stašek počal svoji tvorbu realistickými „obrázky“, tak pro něho charakteristickými a odpovídajícími jeho schopnostem pozorovacím i způsobu tvoření. Po několika básnických pokusech, jež měly též v podstatě realistický námět (bývá však halen nesourodými a neorganicky vtělenými pasážemi), vrací se Stašek zpět k výchozí formě ve svých vrcholných dílech o podkrkonošských horalech. Ačkoliv Neruda poukazoval na Staškovu „úchvatnou originalitu, zcela novou i ve světové literatuře“ a nazval jej „pěvcem z boží milosti“,³¹ je třeba souhlasit s Durdíkem, který ostře kritizoval *Václava*, v němž „není ani sloky, ani rýmu, ani přísného rozměru“. Pro sebe tak typický formální rozbor doplňuje Durdík velmi správným postřehem o nesourodosti jednotlivých částí díla: „Velmi pěkné jsou všechny scény z lidu [. . .] Méně zdařilé jsou scény v saloně, přímo hnusná však jest tak zvaná ‚ballada o moderním rytíři‘. [. . .] Postavy jsou opět nejzdařilejší ty, které stojí na podloze lidu; čím výše, tím více ztrácejí se v mlhách neurčitosti.“³² Staškova tvorba je nejzdařilejší tehdy, když do výrazných typů ztvárňuje prosté lidi z českého severu, jejichž život důkladně znal, s jejichž snahami se ztotožňoval a pro jejichž všestranné povznesení celý život pracoval.

Ve Staškově próze je již polských motivů a reminiscencí mnohem méně, najdeme je však i zde. Jde především o *Pana Šimona z Blouznivců našich hor*. I když účast v polském povstání (1863)³³ stanoví pouze epizodu v dlouhém vyprávění o Panu Šimonovi, přece zasluhuje povšimnutí z mnoha důvodů. Pře-

devším proto, že Stašek jasně a otevřeně — i když ne vždy způsobem vlastním zralému uměleckému dílu — poukázal na zásadní slabost povstání a hlavní příčinu jeho pádu: neúčast poddaného lidu v něm. V polské literatuře bylo povstání představeno v mnoha literárních dílech. Žeromski v umělecky silně působivém obraze (*Rozdrobią nas kruki, wrony*) a v románě *Wierna rzeka* ukázal na tento tragický moment v povstání.

Stašek mnoho z toho, co prožil a o čem přemýšlel, uváděl do svých děl. Právě Pan Šimon je toho výrazným svědectvím. Po neklidném mládí odchází do Polska a přidává se k povstalcům (Stašek tam rovněž chtěl odejít). Měl v Krakově spoluzáka na právech (Stašek tam studoval práva). Vypořádává se s názory Palackého³⁴ na polské povstání (v redakci Národních listů to byla v r. 1863 jedna z ústředních otázek). Povstalci se cvičí blízko kostela Kamedulů u Krakova (kam Stašek chodíval na procházky a na návštěvu k Jablonskému). Široce si všímá postavení polského sedláka, který nemá vlast, a proto nejde do povstání (na tuto otázku vždy Stašek kriticky upozorňoval), obdivuje se a současně kritizuje polskou víru v takřka nemožné a z toho vyplývající obětavost a bezmezný zaujetí pro národní věc (též vždy zdůrazňoval). Pan Šimon se vrací polsky oblečen (Stašek se též vrátil v polském tradičním úboru a konfederatce). A to hlavní, co je vlastně shrnutím celého pobytu v Polsku pro oba: podobně jako pro Šimona i pro Staška byl jeho pobyt v Polsku a obcování s Poláky i s jejich vyspělou a svěbytnou kulturou dobou zrání a výchovou k uvědomělému a činorodému češství.

POZNÁMKY

¹ J. Horák, *Z dějin literatur slovanských*, Praha 1948, str. 248. Staškovým polonofilstvím zabývali se hlavně: M. Hýsek, *Antal Stašek a Polsko*, Slovanský přehled XX, 1928, str. 750; S. Vrtel-Wierczyński, *Polonofilstwo Antala Staška*, *Ruch Słowiański* I, 1928, str. 27; M. Szykowski, *Polski romantyzm w czeskim życiu duchowym*, Poznań 1947, str. 246; W. Kochański, *Powstanie styczniowe w oczach czeskiego pisarza*, *Przegląd Zachodni* 1949, č. 1/2, str. 100.

² Podrobněji o jejich pobytu např.: *Jana Pravoslava Koubka Sebrané spisy veršem i prózou*, III, Praha 1857, str. 199; J. E. Kosina, *Život starého kantora*, I—III, Olomouc 1899 až 1901; J. Horák, *Z dějin literatur slovanských*, str. 209.

³ St. Wasylewski, *Historie lwowskie*, Poznań b. d., str. 265. Stašek píše podobně v článku *Jablonský a Sabina*, *Zlatá Praha* XIX, 1902, str. 14.

⁴ A. Stašek, *Jablonský a Sabina*, str. 13.

⁵ Tamtéž, str. 14.

⁶ Všimá si jí J. Horák v uvedené práci.

⁷ Květy české z 10. dubna 1834, str. 123.

⁸ L. Feigl, *Sto let českého života ve Lvově*, Plzeň 1924, str. 5; J. B. Novák, *Antonín Kotík a Antal Stašek na krakovském gymnasiu*, *Slovesná věda* V, 1952, str. 138; J. Horák v uvedené práci.

⁹ Haličský spisovatel Jan Lam (1838—1886) uveřejnil r. 1869 v časopise *Gazeta Narodowa* humoristický román *Panna Emilia* (vyšel později několikrát pod změněným názvem *Wielki świąt Capowic*), v němž věnuje hlavní pozornost rodině „bezirkvorstehera“ pana Precliczka. V jeho rukou se spojovala moc administrativní se soudní, což mu prakticky zaručovalo beztržnost. Pan Precliczek nárůživě chytil osoby politicky podezřelé a povstalce. Měl podlý charakter a řídil se zásadou „kam vtrn tam plášť“. Podle potřeby byl Němcem, Haličanem, Polákem, Rusínem nebo Čechem. Jeho dcera (podobně jako syn Františka Zemana a děti mnoha jiných rakouských úředníků v Haliči) se již cítila Polkou. — Srov. též: *Zbiór różnych ciekawych i pożytecznych wiadomości*, který od r. 1842 sepisoval Fr. Bliziński. — Uvedme též drobnou ilustraci ze *Vzpomínek Josefa Baráka*, v nichž vypráví o rozhovoru s policejním správcem v Krakově, kde byl vězněn: „Zaváděje se mnou obyčejný protokol, oslovil mne

zpočátku polsky, ledva ale uslyšel, že z Prahy a z Čech jsem, ihned německy prohodil: „Ah, jste Čech, nuže, tož mluvíte též německy, není-liž pravda?“ Jasná tato ilustrace poměrů české naší národnosti opakovala se později skoro při všech protokolech.“ (*Vzpomínky Josefa Baráka*, Praha [1904], str. 95.)

¹⁰ *Jana Pravoslava Koubka Sebrané spisy veršem i prózou*, I, Praha 1857, str. 207–209, 235.

¹¹ J. E. Kosina, *Život starého kantora*, II, str. 4.

¹² E. Chojecki, *Czechia i Czechowie przy końcu pierwszej połowy XIX stulecia*, II, Berlin 1847, str. 270.

¹³ V. Z á č e k, *Čechové a Poláci roku 1848*, část prvá, Praha 1947, str. 311.

¹⁴ J. E. Kosina, *Život starého kantora*, I, str. 178.

¹⁵ A. Stašek, *Vzpomínky*, str. 117.

¹⁶ A. Stašek, *Jablonský a Sabina*, str. 14.

¹⁷ A. Stašek, *Vzpomínky*, str. 49.

¹⁸ Blíže tuto otázku sledovali: E. Chojecki v pracích *Czechia i Czechowie a Rewolucjonści i stronnictwa wsteczne w r. 1848*, Berlin 1849, druhé vydání Lipsko 1865; K. Krejčí, *První krise českého slovanství (Vliv polského povstání listopadového na české národní obrození)*, Slovanský přehled 1928, str. 13; tentýž, *Povstání listopadové a české obrození*, Bratislava IV, 1930, str. 762; tentýž, *Langrovy České lesy ve světle úředních dokumentů*, Listy filologické 1930, str. 209; tentýž, *Poláci v Čechách v době povstání listopadového a velké emigrace*, Slovanský přehled 1930, str. 504; tentýž, *Poláci v Čechách po pádu povstání listopadového*, Slovanský přehled 1931, str. 264; J. Gołąbek, *Czesi i Slowacy wobec powstania listopadowego*, Lwów—Warszawa 1930; V. Z á č e k, *Ohlas polského povstání r. 1863 v Čechách*, Praha 1935; tentýž, *Tři čeští revolucionáři v Haliči*, ČCM CXII, 1938, str. 211; tentýž, *Problémy slovanské vzájemnosti v české veřejnosti v šedesátých letech 19. století a účast J. V. Friče na jejich řešení*, v publikaci *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*, Praha 1956, str. 199; tentýž, *Ze styků „mladé“ polské emigrace s Čechy (1864–1871)*, Slezský sborník 58, 1960, str. 199; tentýž, *Česká spolupráce s pracovníky polské revoluční vlády po porážce povstání r. 1864*, Sborník prací filosofické fakulty Brno 1961, C 8, str. 413; Zd. Hájek, *Dvoji pobyt Jindřišky Pustowojtowny v Praze*, Sobótka VI, 1951, str. 50; tentýž, *K útěku H. Pustowojtowové z Prahy v r. 1863*, Slezský sborník 51, 1953, str. 525; tentýž, *Josef Menšík — spolupracovník polské revoluční strany*, Slovanské historické studie I, Praha 1955, str. 143; tentýž, *Proces inž. Jana Gerinka*, Slezský sborník 54, 1956, str. 29 a 154; J. Strnad, *Polské povstání listopadové a Morava v 30. letech 19. století*, Sobótka VI, 1951, str. 195; A. Sivek, *K stykům J. V. Friče s polskou emigrací pařížskou*, Slezský sborník 51, 1953, str. 517; viz též poznámku č. 27.

¹⁹ J. Malý, *Vzpomínky a úvahy starého vlastence*, Praha 1872, str. 71–72.

²⁰ Josef Barák, *Nástin životopisný. Sestavil Dr Otakar Jedlička*, Roudnice 1883, str. 20.

²¹ K. Tůma, *Život dra Julia Grégra*, Praha 1896, str. 168.

²² *Národní listy* ze 17. prosince 1863, č. 294: *Osvědčení*. Palacký s Riegrem se ocitl v izolaci a v boji proti Národním listům zašli tak daleko, že 3. prosince 1863 oznámil Rieger E. Gregorovi, že vypovídá svou kauci, kterou na Národní listy složil. Jak se ukázalo, Rieger chtěl disponovat cizími penězi, neboť kauce nebyla jeho vlastnictvím. Jeden z podílníků, profesor J. E. Purkyně, prohlásil, že nikoho neoprávníl, aby Národním listům jeho podíl vypovídal a že nadále svou část na kauci ponechává. Uražený Rieger sklídl potom ještě posměch. (*Národní listy* z 16. prosince 1863, č. 293: *Pan dr. Rieger a kauce na Národní listy*). — 15. prosince 1863 vyšlo první číslo *Národa*, do kterého kromě Palackého a Riegra psali hlavně Brauner, Šimáček, Zelený a Prácheňský.

²³ *Vzpomínky Josefa Baráka*, str. 92–93.

²⁴ R. Tyršová, *Jindřich Fügner*, II, Praha 1926, str. 73.

²⁵ Lvovský časopis *Czytelnia dla młodzieży* oznámil, že v Praze na universitě a technice studovalo v té době osm Poláků (1861, č. 11, str. 88).

²⁶ A. Stašek, *Vzpomínky*, str. 181.

²⁷ Nejnověji o těchto otázkách psali: Zd. Hájek, *Internace Mariana Langiewiczze v Tišnově*, ČCM 1952, str. 41; tentýž, *Internace Mariana Langiewiczze v Josefově*, Česko-polský sborník vědeckých prací I, Praha 1953, str. 508; V. Z á č e k, *Česko-polská revoluční spolupráce v šedesátých letech 19. století*, týž sborník, str. 430.

²⁸ *Brožura April* z 1. května 1862; *České úvahy o polské otázce*, Praha 1863; Fr. J. Jezbera, *Rusové, Srbové, Poláci a Čechové s ostatními Slovaný*, Praha 1863; J. Rank, *Poláci a Rusové. Úvahy slovanské*, Praha 1863; V. Skřivan, *Polské povstání a Čechové*, Praha 1863; E. Tonner, *Poláci a Češi*, Praha 1863; tentýž, *Slovo upřímné Polákům a Rusům*,

Praha 1871; statě Fričovy aj. Tonner uveřejnil již v r. 1862 v Krakově práci *Czeŝi i Polacy*. (Recenzoval ji K. Widmann v časopise Tygodnik Poznański, č. 1 z 2. ledna 1863.)

²⁹ Ve *Vzpomínkách* Stašek píše: „Jsa tehdy zkušenější, díval jsem se již na Poláky mnohem kritičtěji a měl jsem jim mnoho co vytýkat“ (str. 146).

³⁰ Podrobně si všímá polských motivů a úryvků z děl polských autorů M. S z y j k o w s k i ve své práci *Polski romantyzm w czeskim zyciu duchowym*, str. 246 n.

³¹ Národní listy ze 14. června 1876.

³² J. D u r d í k, *Kritika*, Praha 1874, str. 193, 198.

³³ Odraz polského povstání a účasti českých dobrovolníků v něm můžeme najít v řadě děl české literatury. Námětem i zpracováním jsou *Panu Šimonovi* blízké vzpomínky Jiřího Bittnera (*J. Bittner, Z mých pamětí*, Praha 1894; některé črty, zařazené později do vzpomínek, uveřejnil autor již v letech osmdesátých v časopisech česky, německy a maďarsky).

³⁴ Stašek po celý svůj dlouhý život dychtivě sledoval všechny významnější události a vyzvoval z nich důsledky pro svůj světový názor. Znovu a znovu revidoval své dosavadní názory, domýšlel a překonával názory předních myslitelů domácích i cizích. Kriticky posoudil národní vůdce z dob svého mládí — Palackého a Riegra, nezastavil se u odkazu milovaného Havlíčka, později dostřehl nedostatky v díle Tolstého a Masaryka, kteří patřili k postavám, nejbližším jeho myšlenkovému světu. Ještě na sklonku života vítá novou, rodící se socialistickou společnost v Sovětském svazu.

ПОЛОНОФИЛЬСТВО АНТАЛА СТАШЕКА

Антал Сташек занимает видное место среди чешских писателей, которые в прошлом столетии основательно ознакомились с жизнью и культурой других славянских народов. Уже студентом два раза побывал в Кракове (в 1859—1861 гг. и 1865—1866 гг.).

Антал Сташек предпринимал путешествия в Польшу во время душного баховского абсолютизма. Галиция была тогда центром польской национальной жизни, развивалось в ней оживленное политическое, общественное и культурное движение. Новая атмосфера, прежде всего непреклонная борьба за национальное освобождение и передовая польская романтическая поэзия воздействовали на формирование полонофильства у Сташека и сильно повлияли на укрепление его прогрессивного мировоззрения. Во время январского восстания (1863 г.) Сташек, отличный знаток польской проблематики, осведомлял о нем в журнале „Народны листы“, организовал отход чешских добровольцев в поле сражения и поддерживал повстанцев. Глубокое освоение им выдающихся передовых произведений польских романтиков много раз нашло свое отражение в его творчестве, особенно поэтическом.

Я. П.